

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» І «КОНЦЕПТОСФЕРА» У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У сучасній лінгвістиці поняття «концепт» і «концептосфера» посідають одне з ключових місць, оскільки вони дають можливість описати складні взаємозв'язки між мовою, мисленням і культурою. Попри значну кількість наукових праць, у сучасному мовознавстві досі немає єдиного підходу до трактування терміна «концепт», а також його диференціації з «поняттям». Не менш дискусійним залишається й визначення концептосфери, яка осмислюється в межах когнітивного, лінгвокультурного, психолінгвістичного, комунікативного та інших наукових напрямків. Актуальність дослідження зумовлена не лише потребою систематизувати підходи до тлумачення цих категорій, а й процесами популяризації української мови та активними змінами в сучасному українському культурному просторі. Саме тому важливим є вивчення концепту і концептосфери як мовно та культурно зумовлених явищ, що відображають цінності, колективний досвід, національну пам'ять, ментальність та особливості пізнання світу носіями мови.

Термін «концепт» походить із латинського *conceptus* і означає «думка», «поняття», «задум». Поняття «концепт» як наукова категорія формувалося поступово і тривалий час залишається предметом дискусій. У процесі становлення концепту як терміна можна виокремити два основні етапи: філософський та міждисциплінарний.

Філософський етап є засадничим для подальшого розвитку вчення про концепт. Прообразами концепту у філософській традиції вважаються «ідеї» Платона та «категорії» Аристотеля, які заклали підґрунтя для розуміння цього явища [12, с. 267]. Особливе місце в історії становлення концепту належить П'єру Абеляру, який розглядав концепт як форму, здатну охоплювати будь-який смисл, сукупність понять у ментальній сфері людини, що формуються в процесі сприйняття мови та користування нею [14, с. 97]. У межах цього етапу було окреслено низку ознак концепту, які згодом стали фундаментальними й для лінгвістики: процесуальність, суб'єктивність, конкретність, вираженість у мовленні, діалогічність, а також фрагментарна цілісність, наявність внутрішньої структури, історична зумовленість і здатність до взаємодії з іншими концептами [12, с. 267–268]. Другий етап – міждисциплінарний, у межах якого концепт набуває статусу універсальної категорії, що репрезентує ментальні, культурні та мовні явища.

Відсутність єдиного підходу до трактування терміна зумовлюється низкою теоретичних труднощів, серед яких однією з ключових є проблема співвідношення та чіткої диференціації «концепту» і «поняття». Переважна кількість сучасних лінгвістів вважають ці терміни взаємопов'язаними, проте не тотожними. Концепт тлумачиться як ментальна одиниця, що функціонує у свідомості, не має чітко окреслених меж, є динамічним та лише частково вербалізованим, тоді як поняття співвідноситься насамперед із мовою, відрізняється більшою стабільністю та вербалізується повністю [11, с. 157].

Так, М. Плюжин вбачає головну відмінність у різній природі явищ. Якщо поняття постає як логічний конструкт, спрямований на узагальнення та забезпечення взаєморозуміння індивідів, то концепт є утворенням індивідуальним і може виходити за межі словникового значення. Концепт є ширшим за поняття за своєю природою й обсягом, оскільки охоплює не лише логічно виокремлені ознаки об'єкта, а й конкретно-образні, понятійні, прототипні, гештальтні, фреймові та сценарні елементи, акумулюючи індивідуальний і колективний досвід [10, с. 215–218]. Аналогічну позицію фіксуємо також у працях О. Ясіновської, яка вказує, що «категорія концепту є величиною похідною від поняття: перше визначається через друге, ґрунтується на ньому і, враховуючи генетично близькі та пов'язані між собою поняття, включає їх в ієрархії, які розвиваються від конкретного до абстрактного. Отже, концепт є вищим ступенем абстрактності» [цит. за 2, с. 10].

Ускладнює тлумачення «концепту» і міждисциплінарний характер терміна. Так, А. Загнітко у «Словнику сучасної лінгвістики» розподіляє за п'ятьма групами: інтегративний підхід, лінгвістика тексту, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика та психолінгвістика [5, с. 350].

У межах лінгвокультурології концепт розглядається як своєрідний «згусток» культури у свідомості людини, як форму, через яку культура входить у ментальний світ людини, а людина – в культуру. Джеріх О. С. трактує концепт «як ментальне утворення, синтез мовних і немовних засобів вираження, що закріплені у пізнанні індивідуума та суспільства та зберігаються у національній пам'яті носіїв мови» [4, с. 64]. Відтак концепти існують як в індивідуальній, так і в колективній свідомості, виступаючи одиницями пізнання та елементами інформаційної структури, що відображає людський досвід [4, с. 64].

На відміну від лінгвокультурного підходу, когнітивна лінгвістика розглядає концепт насамперед як елемент внутрішньої організації знання. Він формує і зберігає знання про світ та результати пізнавальної діяльності, існує у вигляді певних інформаційних елементів, а мова виступає засобом його формування та вербалізації [12, с. 67]. А. Кочерган визначає концепт як «одиницю ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини» [13, с. 365]. А. Загнітко називає концепт «глобальною одиницею мисленнєвої діяльності, квантом структурованого знання» [15, с. 13]. При цьому, мова є не лише засобом вербалізації, а й інструментом дослідження концептів [15, с. 13]. Узагальнюючи когнітивний, лінгвокультурологічний та психолінгвістичний підходи, І. В. Гарбера визначає концепт як: «універсальну, глобальну одиницю ментального рівня, квант чітко й послідовно структурованої системи знань людини про матеріальний і духовний світи, що її оточують» [3, с. 69].

Поняття «концептосфера» як одна з основних категорій сучасного мовознавства зародилось на початку ХХІ століття разом з формуванням лінгвістичної концептології як окремої галузі [9, с. 92]. У сучасних дослідженнях концептосфера трактується по-різному. Н. О. Стефанова розглядає її як «структурну конфігурацію всіх можливих компонентів зберігання знань в ментальному світі людини» [13, с. 98]. У такому розумінні концептосфера пов'язана з когнітивним простором і постає не просто як сукупність концептів, а як система їх упорядкованого зберігання [13, с. 98]. Ще однією особливістю є те, що концептосфера не є сталою структурою, оскільки сам концепт має динамічний

характер. Як зазначає К. О. Білобровська, вона набуває змінного характеру, проте зберігає цілісність і систематичність [1, с. 131].

Особливо важливою є національна специфіка концептосфери. Вона формується зі світогляду носія певної мови, відбиває цінності, культурні константи та способи осмислення світу, а тому нерозривно пов'язана з ментальністю. Так, М. Калашникова розглядає поняття як сукупність вербалізованих та невербалізованих концептів, що відбивають загальнолюдські поняття та концептуально значущі цінності певної культури [7, с. 5].

Отже, концепт є складним явищем, що поєднує когнітивний, мовний і культурний аспекти. Його мисленнєва, неспостережувана природа зумовлює відсутність єдиного універсального визначення, а отже, і потребу подальшого дослідження. Узагальнюючи трактування концептосфери, можна зазначити, що її розглядають як упорядковану систему взаємопов'язаних концептів ментального рівня, пов'язану зі збереженням та організацією знань. Концептосфера має чітку культурну зумовленість, відтак наявний національний характер. Хоча вона не зводиться лише до мови, саме мова виступає основним засобом її репрезентації та інструментом дослідження. Концептосфера є динамічною, попри це зберігає внутрішню цілісність як єдина система. Саме тому досліджувати концепти доцільно в межах концептосфери як системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білобровська К.О. Поняття «концепт» і «концептосфера» у літературознавчому вимірі / К.О. Білобровська // Закарпатські філологічні студії. – Ужгород : ВД «Гельветика», 2023. – Вип. 32. – Т. 2. – С. 127–133.
2. Вишневіська Г.Б. Співвідношення концепту і суміжних понять / Г.Б. Вишневіська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – С. 9–14.
3. Гарбера І.В. Функціонування терміна «концепт» у сучасній лінгвістиці / І.В. Гарбера // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки. – 2014. – № 1–2. – С. 65–71.
4. Джеріх О.С. «Концепт» у сучасній когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології: поняття та структура / О.С. Джеріх // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2018. – Вип. 35–36. – С. 61–69.
5. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів / А. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 21. – С. 12–21.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : в 4 т. Т. 2 / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.
7. Калашникова М.Ю. Вербалізація концептосфери CULTURE новотворами сучасної англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М.Ю. Калашникова ; Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2021. – 19 с.
8. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / М.П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 424 с.
9. Плотнікова Н.В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці / Н.В. Плотнікова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2020. – Т. 31(70), № 1(1). – С. 91–96.
10. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 212–222.
11. Садовнікова Г.В. Співвідношення категорій концепт, поняття і значення у когнітивному термінознавстві / Г.В. Садовнікова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія / [гол. ред. проф. А.В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – Вип. 17, № 1. – С. 156–165.

12. Семегин Т.С. Еволюція терміна «концепт» у науковій парадигмі / Т.С. Семегин // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 266–270.
13. Стефанова Н.О. Наукова аргументація терміна «концептосфера» крізь призму термінологічних аналогів / Н.О. Стефанова//Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. – 2018. – Вип. 1(2). – С. 94–98.
14. Шарапановська Ю.В. Засади вивчення концепту в лінгвістиці / Ю.В. Шарапановська // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 34. – С. 95–100.